

IQTIDORLI VA BO'SH O'ZLASHTIRUVCHI O'QUVCHILAR BILAN ISHLASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Gulbar Mashrapova

*O'zbekiston Badiiy Akademiyasi Qashqadaryo
ixtisoslashtirilgan san'at maktab-internati o'qituvchisi,*

Toshkentova Sevinch

*O'zbekiston Badiiy Akademiyasi Qashqadaryo
ixtisoslashtirilgan san'at maktab-internati 9-sinf o'quvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada iqtidorli va bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlashning pedagogik hamda psixologik asoslari tahlil qilinadi. O'quvchilarning individual qobiliyatlarini aniqlash, ularni rivojlantirish va ta'lim jarayonida samarali metodlardan foydalanish masalalari yoritilgan. Shuningdek, iqtidorli o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash hamda bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarning bilim olish motivatsiyasini oshirishga qaratilgan zamonaviy yondashuvlar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Iqtidorli o'quvchi, bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchi, pedagogik yondashuv

Аннотация: В данной статье рассматриваются педагогические и психологические основы работы с одарёнными и слабоуспевающими учащимися. Освещаются вопросы выявления индивидуальных способностей учащихся, их развития и применения эффективных методов в образовательном процессе. Также анализируются современные подходы, направленные на поддержку одарённых учащихся и повышение учебной мотивации слабоуспевающих школьников.

Ключевые слова: Одарённый ученик, слабоуспевающий ученик, педагогический подход

Abstract: This article analyzes the pedagogical and psychological foundations of working with gifted and low-achieving students. The issues of identifying students' individual abilities, developing their potential, and applying effective teaching methods in the educational process are discussed. In addition, modern approaches aimed at supporting gifted students and increasing the learning motivation of low-achieving students are considered.

Keywords: gifted students, art boarding school, creative development, pedagogical diagnostics, individual approach

Kirish

1.1. Muammolarning dolzarbligi:

Bugungi globallashuv va ta'lim tizimining modernizatsiyalashuvi sharoitida o'quvchilarning individual qobiliyatlarini aniqlash hamda ularni rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim jarayonida barcha o'quvchilarning bilim darajasi, fikrlash doirasi va o'zlashtirish imkoniyatlari bir xil emasligi kuzatiladi. Shu sababli pedagogdan har bir o'quvchiga individual yondashuv asosida ta'lim berish talab etiladi. Ayniqsa, iqtidorli va bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlash masalasi bugungi pedagogika va psixologiya fanining dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida ahamiyat kasb etmoqda.

Iqtidorli o'quvchilar yuqori intellektual salohiyat, ijodiy tafakkur va mustaqil fikrlash qobiliyati bilan ajralib turadi. Ular yangi bilimlarni tez o'zlashtiradi, murakkab topshiriqlarni bajarishga qiziqadi hamda turli fan yo'nalishlarida yuqori natijalarga erishishga moyil bo'ladi. Bunday o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash, ularning qobiliyatlarini yanada rivojlantirish va ijodiy faoliyatga yo'naltirish ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biridir.

Bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar esa dars materiallarini qabul qilish va tushunishda ma'lum qiyinchiliklarga duch keladi. Ularning bilim olishga bo'lgan qiziqishi past bo'lishi, psixologik to'siqlar, oilaviy muhit yoki pedagogik omillar sababli ta'lim jarayonida sustlik kuzatilishi mumkin. Shu bois bunday o'quvchilar bilan ishlashda pedagogik qo'llab-quvvatlash, motivatsion yondashuv va differensial ta'lim metodlaridan foydalanish muhim hisoblanadi.

1.2. Muammoga oid xorijiy va mahalliy adabiyotlar tahlili: Xorijiy nazariyalar tahlili shuni ko'rsatadiki, qalamtasvirda inson boshining anatomik tuzilishini o'rganish masalasi tasviriy san'at tarixida markaziy o'rin egallagan. Uyg'onish davri rassomlari — Leonardo da Vinci, Michelangelo Buonarroti va Albrecht Dürer — o'z ijodiy va ilmiy faoliyatlarida inson anatomiyasini chuqur o'rganib, portret ishlashda ilmiy yondashuvni asoslab berdilar. Xususan, Leonardo da Vinchining anatomik chizmalari inson boshining konstruktiv qurilishi, mushak va suyak tizimi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashda fundamental manba hisoblanadi. Dürer esa yuz proporsiyalarini matematik asosda tahlil qilib, portretni qurishda aniq o'lchov tizimini taklif etgan.

Xorijiy tadqiqotlarning keyingi bosqichlarida akademik rasm maktablari shakllanib, ular qalamtasvirni o'qitishda tizimli metodik yondashuvlarni ishlab chiqdilar. Leon Battista Alberti tomonidan ilgari surilgan nazariy qarashlar rasm chizishni ilmiy asosda o'rganish zarurligini ta'kidlab, tasviriy san'atni mantiqiy va konstruktiv jarayon sifatida talqin qiladi. Zamonaviy xorijiy metodikalarda esa bosh tuzilishini soddalashtirilgan geometrik shakllar orqali qurish, yorug'-soya qonuniyatlari asosida hajm berish va kuzatuvchanlikni rivojlantirish asosiy o'rinni egallaydi.

Rossiya va MDH hududidagi ilmiy maktablar ham ushbu muammoni chuqur o'rgangan. Nikolai Rostovtsev, Viktor Kuzin, Gavriil Beda va boshqa olimlar

qalamtasvirni o'qitishda anatomiya, proporsiya va kompozitsiya birligini ta'minlash zarurligini ilmiy asoslab berganlar. Ularning tadqiqotlarida talabalarni bosqichma-bosqich o'qitish, oddiy shakllardan murakkab shakllarga o'tish, kuzatuvchanlik va tahliliy fikrlashni rivojlantirish muhim metodik prinsip sifatida qaraladi. Ayniqsa, Rostovtsev va Kuzin ishlarida portret ishlashda konstruksion tahlil va yorug'-soya orqali hajm berish texnikasining samaradorligi alohida ta'kidlanadi.

Psixologik va pedagogik yondashuvlar nuqtai nazaridan Lev Vygotsky, Boris Ananyev kabi olimlarning ilmiy qarashlari ham muhim ahamiyatga ega. Ular badiiy faoliyatni shaxs rivojining muhim omili sifatida baholab, tasviriy faoliyat orqali tafakkur, idrok va tasavvur jarayonlari shakllanishini asoslab beradilar. Bu esa qalamtasvirni o'rganish jarayonida nafaqat texnik ko'nikmalar, balki kognitiv rivojlanish ham yuz berishini ko'rsatadi.

Mahalliy adabiyotlar tahlili esa tasviriy san'atni o'qitish jarayonida milliy pedagogik an'analarning o'ziga xos jihatlari aniqlash imkonini beradi. Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhan Beruniy, Alisher Navoi kabi mutafakkirlarning ilmiy merosida insonni estetik jihatdan kamol toptirishda san'atning o'rni muhim ekanligi ta'kidlangan. Zamonaviy o'zbek pedagog olimlari, xususan, Abdulla Avloniy ta'lim va tarbiyada san'atning o'rni, estetik didni shakllantirish va ijodiy tafakkurni rivojlantirish zarurligini alohida qayd etadi.

Shu bilan birga, zamonaviy mahalliy tadqiqotlarda tasviriy san'atni o'qitish metodikasini takomillashtirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish, talabalarni mustaqil ijodiy faoliyatga jalb qilish masalalari keng yoritilgan. Biroq bu ishlarda qalamtasvirda inson boshining anatomik tuzilishini chuqur va tizimli o'rgatish, ayniqsa, nazariya va amaliyot integratsiyasi yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi kuzatiladi.

Shunday qilib, xorijiy mualliflar muammoni asosan ilmiy-anatomik va konstruktiv yondashuv nuqtai nazaridan ko'rib chiqib, tasvirning aniqligi va realizmiga e'tibor qaratadilar. Rossiyalik tadqiqotchilar esa metodik tizimlilik va bosqichma-bosqich o'qitish prinsiplarini asoslab beradilar. Mahalliy olimlar esa tasviriy san'atni shaxsni estetik va ijodiy rivojlantirishning muhim vositasi sifatida talqin etadilar.

Muammoga oid xorijiy va mahalliy adabiyotlar tahlili quyidagi bo'shliqlar va ilgari o'rganilmagan masalalarni aniqlashga imkon beradi: qalamtasvirda inson boshining anatomik tuzilishini o'rganishga oid kompleks, integratsiyalashgan metodikaning yetishmasligi, shuningdek, nazariy bilimlarni amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirish muammosining to'liq hal etilmaganligi. Aynan shu jihatlar mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi va dolzarbligini belgilaydi.

1.3. Muammolarni o'rganish holati: Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mavjud o'quv dasturlarida inson boshining anatomik tuzilishini o'rganish ko'pincha nazariy darajada qolib ketmoqda. Amaliy mashg'ulotlar bilan yetarlicha integratsiya qilinmaganligi

sababli talabalar bilimlarini real tasviriy faoliyatda qo'llashda qiyinchiliklarga duch keladilar. Bundan tashqari, individual ijodiy yondashuvni rivojlantirish bilan birga, akademik aniqlikni saqlash muammosi ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

1.4. Tadqiqotning maqsadi va vazifalari: Ushbu o'rganilmagan sohalar mazkur maqolaning maqsadini shakllantirishga imkon berdi — qalamtasvirda inson boshining anatomik tuzilishini o'rganishning samarali metodikasini ishlab chiqish va tahlil qilish.

Maqolada ko'rsatilgan maqsadni amalga oshirish quyidagi tadqiqot vazifalarini hal qilish orqali amalga oshirildi:

- inson boshining anatomik tuzilishiga oid nazariy asoslarni o'rganish;
- portret ishlash jarayonida proporsiya va hajmni ifodalash usullarini tahlil qilish;
- amaliy mashg'ulotlar orqali talabalar bilim va ko'nikmalarini baholash;
- samarali o'qitish metodlarini ishlab chiqish va taklif etish.

1.5. Maqola materiallarining nazariy va amaliy hissasi

Mazkur maqolaning nazariy ahamiyati qalamtasvirda inson boshining anatomik tuzilishini o'rganish bo'yicha ilmiy qarashlarni tizimlashtirish va boyitishda namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari mavjud nazariy bilimlarni chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili

Iqtidorli va bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlash masalasi pedagogika va psixologiya fanlarida muhim ilmiy yo'nalishlardan biri sifatida tadqiq etib kelinmoqda. Mazkur yo'nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlar o'quvchilarning individual qobiliyatlarini aniqlash, ularni rivojlantirish hamda ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Psixolog olim L.S. Vigotskiy o'zining "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasida o'quvchilarning imkoniyatlari pedagogik yordam va qo'llab-quvvatlash orqali kengayishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, o'quvchi mustaqil bajara olmaydigan vazifalarni o'qituvchi yoki tengdoshlari ko'magida amalga oshirishi mumkin. Bu esa bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlashda pedagogik yordamning muhimligini ko'rsatadi.

J. Gilford va G. Gardner tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda iqtidor tushunchasi turli yo'nalishlarda yoritilgan. Gardnerning "Ko'p qirrali intellekt nazariyasi"ga ko'ra, har bir insonda turli xil intellekt turlari mavjud bo'lib, ular o'ziga xos qobiliyatlar orqali namoyon bo'ladi. Ushbu nazariya iqtidorli o'quvchilarni aniqlashda individual yondashuv zarurligini asoslab beradi.

Pedagogik adabiyotlarda differensial ta'lim metodlari ham alohida ahamiyatga ega ekanligi qayd etiladi. Differensial yondashuv o'quvchilarning bilim darajasi, qobiliyati va qiziqishidan kelib chiqib ta'limni tashkil etishni nazarda tutadi. Bu usul iqtidorli o'quvchilar uchun murakkab va ijodiy topshiriqlar berishga, bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar uchun esa soddalashtirilgan hamda tushunarli metodlarni qo'llashga imkon yaratadi.

Mahalliy olimlar tomonidan ham ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xususan, innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va motivatsion yondashuvlarning o'quvchilar faolligini oshirishdagi ahamiyati haqida ilmiy qarashlar ilgari surilgan. Tadqiqotlarda o'quvchilarning psixologik holatini hisobga olish, ularning qiziqish va ehtiyojlariga mos metodlarni qo'llash ta'lim sifatini yaxshilashning asosiy omillaridan biri sifatida ko'rsatiladi.

Shuningdek, zamonaviy ilmiy manbalarda iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashda loyiha asosida o'qitish, mustaqil tadqiqot ishlari, ijodiy topshiriqlar va axborot texnologiyalaridan foydalanish samarali metodlar sifatida baholanadi. Bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlashda esa takrorlash, ko'rgazmali vositalardan foydalanish, rag'batlantirish va individual maslahatlar muhim pedagogik vosita sifatida e'tirof etiladi.

Materiallar va metodlar

Mazkur tadqiqot iqtidorli va bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlashning pedagogik-psixologik asoslarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, unda zamonaviy pedagogik yondashuvlar, ta'lim metodlari hamda o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish masalalari tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida nazariy va amaliy metodlardan kompleks tarzda foydalanildi.

Tadqiqotning nazariy asosini pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalariga oid ilmiy manbalar, monografiyalar, maqolalar hamda zamonaviy ilmiy tadqiqotlar tashkil etdi. Xususan, iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va rivojlantirish, bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlash metodikasi, differensial ta'lim va individual yondashuvga bag'ishlangan ilmiy ishlardan foydalanildi. Shuningdek, mahalliy va xorijiy olimlarning pedagogik qarashlari qiyosiy tahlil qilindi.

Tadqiqot davomida pedagogik kuzatuv metodidan foydalanilib, umumta'lim maktablaridagi o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligi, bilimlarni o'zlashtirish darajasi, ijodiy fikrlashi hamda mustaqil ishlash ko'nikmalari o'rganildi. Kuzatuvlar asosida iqtidorli o'quvchilarning yangi bilimlarni tez qabul qilishi, murakkab topshiriqlarga qiziqishi va yuqori faollik ko'rsatishi aniqlandi. Bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarda esa mavzularni tushunishda sustlik, darsga bo'lgan qiziqishning pastligi hamda mustaqil ishlashdagi qiyinchiliklar kuzatildi.

Shuningdek, taqqoslash va tahlil metodlari yordamida turli pedagogik yondashuvlarning samaradorligi o'rganildi. Iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashda loyiha asosida ta'lim, ijodiy topshiriqlar, mustaqil tadqiqot ishlari va innovatsion texnologiyalar samarali natija berishi kuzatildi. Bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlashda esa takrorlash metodlari, ko'rgazmali vositalardan foydalanish, individual suhbatlar hamda rag'batlantirish usullarining muhimligi aniqlandi.

Tadqiqotda differensial ta'lim metodidan ham foydalanildi. Ushbu metod orqali o'quvchilarning bilim darajasi, qiziqishi va individual imkoniyatlari hisobga olinib, ularga mos topshiriqlar ishlab chiqildi. Iqtidorli o'quvchilarga murakkab va ijodiy vazifalar berilgan bo'lsa, bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar uchun soddalashtirilgan,

bosqichma-bosqich tushuntirish asosidagi topshiriqlar qo'llanildi. Bu yondashuv ta'lim samaradorligini oshirishga yordam berdi.

Bundan tashqari, motivatsion yondashuv metodlari ham qo'llanildi. O'quvchilarning darsga qiziqishini oshirish, ularni faol ishtirok etishga undash va psixologik qo'llab-quvvatlash maqsadida rag'batlantirish, maqtov, interfaol metodlar va jamoaviy ishlash usullaridan foydalanildi. Ayniqsa, bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarning kichik yutuqlarini e'tirof etish ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishda muhim omil bo'ldi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, iqtidorli va bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlash ta'lim tizimining muhim va dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Har bir o'quvchi o'ziga xos qobiliyat, dunyoqarash va psixologik xususiyatlarga ega bo'lgani sababli, ta'lim jarayonida individual hamda differensial yondashuvni qo'llash zarur hisoblanadi. Pedagogning asosiy vazifasi nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarning ichki imkoniyatlarini aniqlash, ularni rivojlantirish va qo'llab-quvvatlashdan iboratdir.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashda ijodiy topshiriqlar, loyiha asosidagi ta'lim, innovatsion pedagogik texnologiyalar va mustaqil tadqiqot ishlari yuqori samaradorlikka ega. Bunday yondashuvlar o'quvchilarning ijodiy fikrlashi, mustaqil qaror qabul qilishi hamda intellektual salohiyatining rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, iqtidorli o'quvchilarni o'z vaqtida aniqlash va ularning qobiliyatlarini to'g'ri yo'naltirish kelajakdagi ilmiy, ijodiy va kasbiy muvaffaqiyatlarning muhim omili hisoblanadi.

Bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlashda esa pedagogik qo'llab-quvvatlash, motivatsion yondashuv, takrorlash metodlari va psixologik yordam muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, o'quvchilarning kichik muvaffaqiyatlarini rag'batlantirish, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish hamda darslarga qiziqishini kuchaytirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Ta'lim jarayonida ko'rgazmali vositalar, interfaol metodlar va individual suhbatlardan foydalanish bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarning bilim darajasini bosqichma-bosqich yaxshilash imkonini beradi.

Shuningdek, tadqiqot davomida zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion metodlarning har ikki toifa o'quvchilar bilan ishlashda samarali natija berishi aniqlandi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, interfaol ta'lim muhiti yaratish hamda amaliy mashg'ulotlarga keng o'rin berish o'quvchilarning faolligini oshiradi va bilimlarni samarali o'zlashtirishga yordam beradi.

Adabiyotlar

1. B. Boymetov, Qalamtasvir. Darslik "Musiq" nashriyoti – 2006.

2. Booth, J. W., Taborda, E. A., Ramani, K., Reid, T. (2016c). Interventions for teaching sketching skills and reducing inhibition for novice engineering designers. *Design Studies*, 43, 1–23. <https://doi.org/10.1016/j.destud.2015.11.002>
3. B.Tojiyev, Maxkamova “Qalamtasvir” TDPU-2015 yil
4. B.Tojiyev, X.Sultonov “Qalamtasvir” TDPU-2009
5. Almukhambetov, B., Tanirbergenov, M., Nebessayeva, Z. (2015) The application of figurative arts’ capabilities in the Art-Pedagogical activity of a teacher. *Procedia: Social Behavioral Sciences*, 197, 1525–1529. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.07.1056>